

SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARIDA SYUJET-KOMPOZITSIYA VA PSIXOLOGIK FUNKSIYA

Termiz davlat universiteti 2-kurs talabasi
Choriyev Nurbek Jumanazar o'g'li

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Shukur Xolmirzayev va uning hikoyalari tadqiq etilgan. Shuningdek, yozuvchi hikoyalaridagi syujet-kompozitsiya hamda undagi psixologik funksiya alohida ochib berilgan. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi ushbu durdona asarning asosini o'quvchilarga yetkazish hamda adabiyotshunoslik sohasiga oz bo'lsa-da hissa qo'shishdir.*

Kalit so'zlar: *hikoya, syujet, peyzaj, kompozitsiya, psixologiya, qahramon holati.*

Annotation: *This article explores Shukur Kholmirzayev and his stories. Also the plot-composition and psychological function in the writer's stories are revealed separately. The primary objective of this research is to convey the essence of this masterpiece to readers and to make, even if modest, a contribution to the field of literary studies.*

Keywords: *story, plot, landscape, composition, pyychology, state of the hero.*

Shukur Xolmirzayev o'zbek adabiyotining yuksak badiiy tafakkur egalaridan biri bo'lib, u o'z asarlarida inson ruhiyatining nozik qatlamlarini, tabiat va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqur badiiy talqin qila olgan ijodkordir. Uning hikoyalari sodda voqealar asosida qurilgandek tuyilsa-da, aslida ular inson qalbining murakkab kechinmalari, hayotiy haqiqatlar va ma'naviy izlanishlarning badiiy ifodasidir.

Shukur Xolmirzayev hikoyalarida syujet va kompozitsiya alohida badiiy mukammallik bilan quriladi. Yozuvchi voqealarni keskin dramatism yoki ortiqcha murakkabliksiz, hayotiy oqimda tasvirlaydi. Ammo shu tabiiylik ortida chuqur ma'no va ichki harakat yashirinadi. Hikoya syujeti ko'pincha oddiy bir voqeadan boshlanadi, ammo asta-sekin inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochib boradi. Bu jarayonda yozuvchi voqea rivojini keskin burilishlar bilan emas, balki qahramonlarning ichki kechinmalari orqali boyitadi. Shu bois ham uning hikoyalarida syujet nafaqat voqealar tizimi, balki inson qalbining badiiy harakati sifatida namoyon bo'ladi.

Kompozitsiya masalasida ham yozuvchi o'ziga xos uslubga ega. Hikoya qismlari o'zaro uzviy bog'lanib, har bir detal umumiy g'oyani ochishga xizmat qiladi. Tabiat manzaralari, dialoglar, kichik epizodlar – barchasi kompozitsiyaning muhim bo'lagi sifatida ishlaydi. Ayniqsa, tabiat tasviri orqali qahramon ruhiyati ifodalanishi Xolmirzayev ijodining muhim xususiyatidir. Tabiat gohida qahramon qalbining sokinligini, gohida esa ichki iztirobini aks ettiruvchi badiiy fon vazifasini bajaradi.

Yozuvchi hikoyalarining eng muhim jihatlaridan biri – psixologik tasvirning kuchliligidir. Xolmirzayev qahramonlarini tashqi harakatdan ko‘ra ko‘proq ichki dunyo orqali ochadi. Qahramonlarning sukuti, qarashlari, o‘yga tolisi yoki oddiy bir harakati ham ularning ruhiy holatini ifodalovchi badiiy vositaga aylanadi. Shu jihatdan uning hikoyalarida psixologik funktsiya syujet rivojining muhim omili bo‘lib xizmat qiladi. Qahramon ruhiyatidagi o‘zgarishlar voqealar rivojini belgilaydi va hikoyaning badiiy ta’sirchanligini oshiradi.

Tabiiy hodisalar (qor, do‘l, yomg‘ir, tuman) Shukur Xolmirzayevning “Notanish odam”, “Ko‘ngil”, “Bandi burgut”, “Zov ostida adashuv” va boshqa shu kabi hikoyalarida sodir bo‘layotgan voqealar uchun syujet motivi bo‘lib xizmat qiladi: “Ovga borayotgan edim, havo aynidi. «Bahor havosi-da, bir sevalab o‘tar», deb ketaverdim. Biroq sal o‘tmay yomg‘ir shunday quyib berdiki, birpasda ust-boshim ho‘l bo‘lib, badanimga yopishib qoldi. Shunda, turgan yerimdan ikki yuz qadamcha narida jar va jarga tushaverishda ovchilar, yo‘lovchilar qo‘nib o‘tadigan kamarcha borligi yodinga tushdi. Jarga yaqinlashishim bilan shuvoq isi aralash tutun dimog‘imga urdi. Kamarga kirdim. O‘rtada gulxan yonar, chetroqda oqchil chakmon kiygan, o‘rta bo‘y bir kishi eshagining ayilini bo‘shatardi.....”¹⁶, “Qor tushishi bilan bizga jon kirardi. Tong bo‘zarganda qarabsizki, miltiq yelkada, hali iz tushmagan bog‘ ko‘chadan g‘izillab ketib boryapmiz toqqa qarab....”¹⁷. “Bandi burgut” hikoyasining matn sarlavhasi tasodifiy joylashtirilmagan ob-havo hodisasi nafaqat harakat syujeti bo‘lib chiqadi, balki voqealarning keyingi rivojlanishiga turtki beradi “Shunday o‘tirishlarning birida havo aynib qoldi: qop-qora, xunuk uvada bulutlar tepamizni bir zumda qoplab oldi-da, Xudoning qudrati bilan, tuxumdek-tuxumdek do‘l yog‘a ketdi.

Funksional jihatdan, bunday peyzaj ko‘pincha xronotopikdan tashqariga chiqadi va qandaydir tarzda insoniy his-tuyg‘ular va tajribalar bilan bog‘liq.

Peyzaj asarning to‘laqonli tarkibiy qismi sifatida uning mavzusi va g‘oyaviy mazmunini ochishda ishtirok etadi. Tabiat turlarini tafakkur va chuqur tahlil qilish muallif va uning qahramonlarini tabiatning turli tomonlari, uning inson bilan munosabati haqida fikr yuritishga undaydi. Shunday qilib, tabiatning inson hayotidagi roli, tabiatning asosiy sababi, hayot va o‘lim o‘rtasidagi munosabatlar, tabiatni boshqarish va tabiatni muhofaza qilish muammolari, tabiiy va insoniy muhitdagi munosabatlar qonuniyatlari va boshqalar muhokama mavzusi S. V. Zelentsova ta’kidlaganidek, bunday mulohazalar nafaqat muallif va personajlarning g‘oyalar tizimini, ularning dunyoga qarashlarini, balki butun asarning g‘oyaviy-badiiy darajasini ham ochib beradi .

Yuqoridagi tahlil shuni ko‘rsatadiki, Shukur Xolmirzayevning asarlaridagi tabiat tasvirlarining muhim qismi turli xil funktsiyalarga ega.

¹⁶ Танланган асарлар:Хикоялар. –Т.: “Шарк”2020. –. Б. 4.

¹⁷ Танланган асарлар:Хикоялар. –Т.: “Шарк”2020. –. Б. 21.

Badiiy matndagi manzara ko'pincha qahramonning ichki holatini ob'yektivlashtirish usuli bo'lib, unda "nafaqat idrok ob'yektiga, balki sub'yektga ham xos xususiyatlar"¹⁸ bo'ladi. Asarda bunday peyzaj psixologik vazifani bajaradi: undagi obrazning diqqat markazi odatda tabiatdan xarakterning psixologik holati va kayfiyatini tavsiflashga o'tadi.

Psixologik manzara hikoyaning (lirik) hissiy ohangini yaratuvchi lirik yoki manzaraga ancha yaqin. Adabiyot fanida bu ikki xil peyzajga qarama-qarshi turuvchi, aksincha, ularni birlashtiruvchi tasniflar mavjud¹⁹. Lirik peyzajga berilgan ta'rifda odatda quyidagi xususiyatlar qayd etiladi: birinchidan, uning tavsifiy-tasviriy boshlanish hukmron bo'lgan lirik nasriy asarlarga mansubligi va aniq hissiy-emotsional pafos. Ikkinchidan, bunday manzara, qoida tariqasida, lirik (ko'pincha avtobiografik) qahramonning ko'zlari bilan beriladi, uning ichki dunyosi, birinchi navbatda, hissiy holatining ifodasidir²⁰. Shukur Xolmirzayevning hikoyalarida allaqachon tabiatning tavsiflari matnning hissiyotini tartibga soladi, ya'ni rivoyatning emotsional ohangini yaratish vazifasida ishlatiladi. Peyzaj harakat sodir bo'ladigan hissiy fonni taqlid qilishi yoki qahramonning ma'lum bir holatini, masalan, tabiat bilan birlik tuyg'usini ta'kidlashi mumkin:

—O'rtoq muallim, hov ovulga borsak-chi? Yaqingina. — Anchadan beri mana shunaqa, yalang yerda — archazorda yotmagandim. Mana, ikki kishimiz. Yotamiz. Tush... Juda gashtli bo'ladi. Har gal bir o'zim chiqardim. Ovulda tunardim". Insonning ma'lum bir hissiy kayfiyati, uning ruhining holati atrofdagi tabiiy olamning oqibati bo'lishi mumkin. "Bandi burgut" hikoyasida yozuvchining o'zi bunga alohida urg'u beradi "Shunday o'tirishlarning birida havo aynib qoldi: qop-qora, xunuk uvada bulutlar tepamizni bir zumda qoplab oldi-da, Xudoning qudrati bilan, tuxumdek-tuxumdek do'l yog'a ketdi. Buning ustiga, osmon darz ketgandek momaqaldiroq qarsillaydi, chaqmoq chaqadi, O, inson bunday paytda ojizligini nechog'lik aniq sezadi. Bu samoviy kuchlar qarshisida yo'q bo'lib ketadigandek sezasan o'zingni...

Bir zamon shamol sekinlab, do'l ham siyraklashdi. Shunga barobar atrof ham yorishib qoldi.

Tabiatning bu tovlanishlari bir necha daqiqa orasida yuz berdi, azizim.

Qarangki, insonning tabiati ham sirtqi muhitdagi o'zgarishlarga mos holda o'zgarar ekan:

bizning-da lablarimizga kulgi yugurdi. Burgut esa..." ;

Peyzaj tasviri va kayfiyatidagi qandaydir burilish nuqtasi aniq. Agar dastlab "qop-qora", "xunuk" belgilari ustun bo'lsa ("zulmat" o'rnini bosuvchi sifatida), keyin shamol sekinlashishi, do'lning siyraklashi, shunga barobar atrofning yorishishi - yorqin ohanglar hukmronlik qiladi. . Bunga nima sabab bo'ldi?

¹⁸Себина Е.Н. Описание // Чернец Л.В. (ред.) Введение в литературоведение: Учеб. пособие. - М., 2004. - с.348

¹⁹Подробнее об этом см §1 2 Варианты типологии пейзажа

²⁰См об этом Гринфельд-Зингурс Т Я Природа в художественном мире М М Пришвина - Саратов. 1989 .;

ГурленоваЛВ Пейзаж в ранней прозе Б Пастернака//Тема природы в худ л-ре сб науч тр - Сыктывкар. 1995

Shukur Xolmirzayev hikoyalari tabiatning ko'plab tavsiflari "peyzaj-kayfiyat"²¹ ta'rifiga mos keladi. Qoida tariqasida, matnlar birinchi shaxsda yoziladi, rivoyat markazida hayotning qandaydir muhim lahzalari, ma'lum sub'ektiv tajribalarni keltirib chiqaradigan yorqin voqea turadi.

Shuni ham ta'kidlash joizki, ijodkorning hikoyadagi peyzaj eskizlari va individual tabiiy tasvirlar, ayniqsa, antitetik tasvirlar (tun-kunduz, qorong'u-yorug'lik, zulmat-quyosh va boshqalar) uchun xos bo'lgan romantik poetikaning xususiyatlarini qayd etish mumkin.

Qahramonni bahor kechasi hayajonga soladi: tabiat o'zgacha, zerikarli va ehtirosli narsa bilan to'yingan, tun niqobi ostida va ko'rinadigan harakatsizlik ostida, u og'riqli chaqiruvchi narsani yashiradi. Bundan tashqari, yozuvchi nafaqat qahramonning tuyg'usini atrofdagi tabiatga aks ettiradi, balki tabiat holatida bu tuyg'uga mos keladigan mustaqil estetikani topadi, hikoyada shodlik tuyg'usi, baxtiyor muhabbat va'dasi, hayotning to'la-to'kis kechishi, dunyo bilan uyg'unlik hissi tabiat suratlari orqali ifodalangan.

Hikoyasidagi peyzaj xotiralarida fasllar kaleydoskopi qahramonning o'zgaruvchan psixologik holatini aniq ifodalaydi. Asardagi harakat vaqti - bahor, qahramonni sog'inch, kichik bir viloyat shaharchasida o'tkazgan hayotidan hafsalasi pir bo'ladi va go'yo uning qalbini aks-sado qilayotgandek: "U shu qadar go'zal, iffatli va xayoliy... Azimning ko'nglida yana o'sha his — bolaligi uyg'ondi, u endi shaharda turganini unutdi: beixtiyor yig'lagisi kelayotganini sezdi!!!"

Xulosa qilib aytganda, yozuvchining bir qator hikoyalarda peyzajning vazifasi harakat joyi-vaqti haqidagi xabar yoki qisqacha ekspozitsiya elementidan ancha kengroqdir. Shukur Xolmirzayev hikoyalardagi peyzaj matnning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, badiiy voqelikni yaxlit idrok etishni ta'minlaydi va asar kompozitsiyasini tashkil etishda ishtirok etadi. Shu bilan birga, uning syujet-kompozitsiya tizimidagi vazifalari ham turlicha bo'lib, asarning janri, tuzilishi va g'oyaviy-tematik yo'nalishiga bog'liqdir. Shunday qilib, hukmron hodisa-rivoyat boshlanishi bo'lgan matnlarda peyzaj, masalan, ekspozitsiya, harakatni rivojlantirish yoki syujetni motivatsiya qilish usuli sifatida ishlatiladi. Bir qator falsafiy hikoyalarda peyzaj avjining urg'usi vazifasini bajaradi yoki matnni yakunlashning samarali usuli bo'lib, o'quvchining mulohaza yuritishi uchun joy qoldirib, cheksiz tabiiy olam obrazini yaratadi. Shu bilan birga, yozuvchi nasrida peyzaj badiiy voqelikning mustaqil tarkibiy qismi sifatida harakatni rivojlantirish vositasi emas, balki ba'zan janr bilan izohlanadigan kechikish rolini ham o'ynaydi.

²¹ «Чувство природы» в русской литературе: Коллективная монография. - Сыктывкар. 1995.-с. 14

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Танланган асарлар:Ҳикоялар. –Т.: “Шарқ”2020. –. Б. 4.
2. Себина Е.Н. Описание // Чернец Л.В. (ред.) Введение в литературоведение: Учеб. пособие. - М.. 2004. - с.348
3. Подробнее об этом см §1 2 Варианты типологии пейзажа
4. См об этом Гринфельд-Зингурс Т Я Природа в художественном мире М М Пришвина - Саратов. 1989 .; ГурленоваЛВ Пейзаж в ранней прозе Б Пастернака//Тема природы в худ л-ре сб науч тр - Сыктывкар. 1995
5. «Чувство природы» в русской литературе: Коллективная монография. - Сыктывкар. 1995